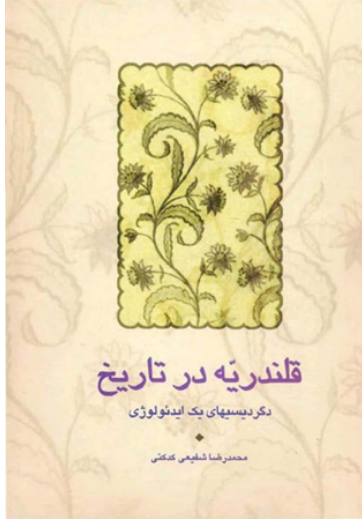

Muhammed Rezâ Şefî'î Kedkenî. (1387). *Kalenderîye Der Tarih Diğêr Dîsîhâ-yı Yek İdeolojî. İntişârât-ı Suhen.*

Muhammed Rezâ Şefî'î Kedkenî. (1387). *Tarihte Kalenderîlik Bir İdeolojinin Renkliliği. İntişârât-ı Suhen.*

Erdem Sevimli

Sorumlu Yazar / Correspondence

Özet

Yayın değerlendirmesini yaptığımız çalışma, İranlı âlim ve şair Muhammed Reza Şefî'î Kedkenî (1318/1939-....) tarafından yazılmıştır. Oldukça üretken biri olan yazar, Modern İran edebiyatına eklediği sayısız bilimsel eserle âdeta bu alanı ihya eden araştırmacı rolünü üstlenmiştir. Çalışmanın girişi, Fars edebiyatında Kalenderîlik tarikatının ya da ideolojisinin tanımından başlayarak gelişimini veren kaynak niteliğindedir. Eserde Kalenderî ideolojisi yanında, etkilendikleri Melamet ve Melamîlik düşüncesi de ayrıntılı incelenmiştir. Kedkenî eserini bir mukaddime, 67 alt başlık içeren asıl bölüm ve Kalenderîleri ilgilendiren 7 ek dökümanı içeren bölüm olmak üzere oluşturmuştur. Yazar, eserine kullanılan kavramların sayfa numaralarını içeren "Kalenderî kavramlar sözlüğü"nü ekleyerek eserinden yararlanmayı kolaylaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalenderîlik, Tarih, Muhammed Reza Şefî'î Kedkenî, İdeolojî.

Abstract

The study, for which we evaluated the publication, was written by Iranian scholar and poet Muhammed Reza Şefî'î Kedkenî (1318/1939-....). The author, who is a very productive person, has almost assumed the role of a researcher who revived this field with the numerous scientific works he added to Modern Iranian literature. The introduction of the study is a source that gives its development starting from the definition of the Kalenderî order or ideology in Persian literature. In the work, besides the ideology of Kalenderî, the thought of Melamet and Melamism, which they were influenced by, was also examined in detail. Kedkenî composed her work as an introduction, the main section containing 67 sub-titles, and the section containing 7 additional documents concerning the Kalenderîs. The author has made it easier to benefit from her work by adding the "Kalenderî concepts dictionary", which includes the page numbers of the concepts used.

Keywords: Kalenderîsm, History, Muhammed Reza Şifî'î Kedkenî, İdeology.

Yayın tanıtımını ve değerlendirmesini yaptığımız çalışma İranlı âlim ve şair Muhammed Reza Şefî'î Kedkenî (1318/1939-....) tarafından yazılmıştır. Oldukça velut bir âlim olan yazar, Modern İran edebiyatına eklediği sayısız bilimsel eserle âdeta bu alanı ihya eden araştırmacı rolünü üstlenmiştir (Söylemez, 2022, ss. 182-189).

Yazar, eserini giriş kısmında belirttiği üzere ilim sahasında her şeyi borçlu olduğu hocası Bediüzzaman Firuzanfer'e atfetmiştir. Yazar, eserin önsözünde Tahran Üniversitesi'nden doktora hocası olan bu zatın kendisini iki alana -Ebu Said Ebu'l-Hayr ile Kalenderîye- yönlendirdiğini, ilki hakkında sayısız makale yazdığını, ikinci hakkında ise bir kitap yazarak eksiği tamamlamak amacıyla söz konusu eseri kaleme aldığını belirtir (s. 13). *Kalenderîye der-Tarih -Tarihte Kalenderîler-* adlı Farsça eserin önemi, Melamet düşüncesine bağlanan ve İran tarihinde önemli bir yeri olan Kalenderîler ile ilgili başta tarihsel gelişimi olmak üzere sosyal, siyasi ve edebî alandaki tüm unsurlarını detaylı olarak ele almasıdır. Eser, klasik şiirde de hemen her şairin şiirsel söylemlerinde yoğun olarak ele alınmış olan Kalenderîler ve Kalenderlik olgusunun derli toplu ele alındığı bir külliyyat hükmündedir. Bu külliyyatta Horasan kökenli olan ve Kalenderî felsefesinin temel dinamiğini oluşturan Melamîlik ve Melamet de detaylı olarak tarihi ve edebi yönleriyle sunulmaktadır.

Kalenderîlik, İran tarihiyle özdeşleşen ve metinleri Farsça yazılan bir öğretiyi ya da tarikat olduğu için eser, bu alanda ilk ve tek kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Kalenderîliğin farklı bir ideolojik olgu olarak betimlendiği kitap, Türkçe'ye henüz çevrilmemiştir. Eserden klasik Türk edebiyatı ile ilgili bir makalede (Erdemli, 2022b, ss. 31-66) ve kitapta (Erdemli, 2021, s. 209) ilk kez atıf yapılarak bahsedildiği görülmektedir. Kedkeni eserini bir mukaddime, 67 alt başlık içeren asıl bölüm ile Kalenderîleri ilgilendiren 7 ek dökümanı içeren bölüm olmak üzere oluşturmuştur. Bu dökümanlardan biri Sülemî'nin Sufiye hakkındaki görüşlerinin analizini detaylarından bir takriz mahiyetindedir. Eserin kuruluşu Kalenderî kelimesinin mana evreni, Kalenderî tarihi, siyasetle ilişkileri, Sünnî ve Selefî cenahtaki algıları, yayıldıkları coğrafya, tarikatlaşma süreci, Kalenderî pirleri ve büyükleri, Kalenderî edebiyatının önemli isimleri, Haydarî ve Cavlakîler, Kalenderî olan edip ve düşünürler, Kalenderî şairlerin divanlarından örnekler ile Kalenderî mektuplarından örnekler şeklinde oluşturmuştur. Eserde geniş bir Kalenderî sözcük dizini ile hatırı sayılır geniş bir yol gösterici fihrist sunulduktan sonra müracaat edilen kaynaklar sıralanarak bitirilmiştir. Eser Kalenderî tarihi ve kültürü ile ilgili hemen hiçbir şeyi açıkta bırakmayacak derecede zengin bir perspektif ve derin bir literatürü içermesi yönüyle alanında önemlidir. Ayrıca eser bu alanda çalışacaklar içinde temel başucu kitabı ve asıl kaynak hüviyetindedir.

Tasavvuf, çeşitli fikirlerin ilham ve önderlik mekânı, çıkış noktası olan Horasan'da VII. asırdan itibaren büyük ivme kazanmıştır. Bu ekollerden biri Melamîlik, diğeri onun sadık takipçiliği olan Kalenderîliktir. Bu akımın bağlılarına ad olan "kalender" in söz konusu asırda ism-i mekân olarak kullanıldığı, daha sonraki süreçte ise yaşanan mekânı

paylaşan Kalenderlere ad olduğu hususunda kaynaklar hemfikirdir (ss. 19-20). Başiboş, derbeder, ayyaş, evsiz, üstü başı perişan hâlde gezen dilenen, kural tanımayan, düzen bozucu gibi anlamlara geldiği görülen "kalender" kelimesinin ilk kullanımını ise Hicri VI. asra kadar indirgemek mümkündür. İlk olarak Ebu Said Ebu'l-Hayr (1049) tarafından bir rubai de kullanılmış, daha sonra Şeyh Yûsuf-ı Âmirî (11. Yy) tarafından rint-zahit çekişmesi kapsamında meyhaneyi mescitten önde tutan, ya da iman ve küfrü bir sayan söylemleri ifade ettiği rubaisinde kullanılmıştır. Bu rubai, ham sofunun zahidin ikiyüzlülüğüne düşmektense meyhaneye/harabata yönelen rindin tutumunu ifade ederek, Kalenderî şiirin de tematiğini oluşturmuştur. Kalenderî kelimesini bugünkü anlamda ilk kullanan ise Bâbâ Tâhir-i Hemedânî (ö.1055?) olmuştur. Onun şiirinde de "kalender" kelimesi bir mekân olarak geçmekte, şair Kalenderlerin "lenger" denilen bu mekânlarda konakladıklarını belirtse de ilk kez "kalender" olduğunu ifade ettiği için şiir önem arz etmektedir. Daha sonra Mu'izzî-i Semerkandî (ö.1125) ise bu olguya sürekli sarhoş olma unsurunu katmış, bu nitelikleri ilk kez Kalenderî şiirini derli toplu hâle getirip sistemleştiren Senâî (ö.1131)'ye ulaştırmıştır. Senâî, Kalenderî şiirine şarap, meyhane, eğlence, çeng ile raks etme gibi önemli kavramları getirmiş, "Kalenderîyat" tarzı şiirlerin tasavvufî temellerini atmıştır. Bu temel Attar'la kemâle ermiş, Hâfız'la birlikte en üst perdeye çıkmış, zirvesini bulmuştur. Hâfız'ın (ö.1390?) meyhanede sabahlayarak şaraba, küpüne olan tutkunluğunu içeren, meyhaneye hırkasını rehin bırakacak kadar müptelâlığını gösteren, seccadeyi dahi şaraba boyadığını belirten söylemleri Kalenderî şiirlerin temel edebî dayanakları olmuş ve pek çok gazelde harabat/meyhane/şarap olgusu temelinde işlenmişlerdir (Armutlu, 2022, ss. 39-47).

Kalenderîler, Hicri VI. asırdan itibaren İslam dünyasında görülmeye başlayan, kısa zamanda Horasan'dan Maverâünnehir, Mısır, Hindistan coğrafyasından Anadolu ve Balkanlara kadar uzanan geniş sahada yayılan ve büyük taraftar kitlesi bulan derviş zümreleridir. Kısa sürede Abdal, Haydarî, Cavlakî, Câmî ve Şemşî gibi pek çok derviş gurubunu içerisine alan bu hareket, siyasi otoriteler tarafından desteklenmişler, kendilerine sağlanan Kalenderhâne ve zaviyelerde kalmışlar, savaşlarda öncü güç olarak yer almışlardır. Devletler onların halk içindeki manevî ve dinî anlamdaki güçlerinden de istifade etmişler, onlara her türlü kolaylıkları sağlamışlardır. Şeyhleri Cemaleddin Savî'nin zahidane yaşamı onları derinden etkilemiş, derbeder, seyyah ve günöbirlik yaşayan dervişler olarak tarih sahnesinde önemli bir yer edinmişlerdir. Bu devirden itibaren tarikat olmasalar da sistemli bir doktrine sahip olan Kalenderîler, hep uçlarda yaşamışlar sosyal kalkışmalarda rol ifa ettikleri için devlet takibine de uğramışlardır. 16. yüzyılda Anadolu başta olmak üzere en geniş taraftar kitlesine ulaştıkları gözlenen bu dervişler, Şah Kalender isyanından sonra devlet takibinin üzerlerinde yoğunlaşması üzerine Bektaşî tarikatı içerisine girerek varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Bugün Anadolu'daki Kızılbaş ve Alevî zümrelerinin büyük çoğunluğunun Kalenderî addededildikleri de bir gerçeklik olarak durmaktadır (Sevimli, 2021, ss. 33-34). Onlar, klasik şiirde de büyük sempati toplamışlar, fiziksel bakımdan

sevgili uğruna Mecnunvarî gezen âşık tipi olarak zengin bir edebî birikimle asırlarca işlenmiştir.

Kalenderî şiirin ilk örneğinin Ebu Said Ebu'l-Hayr tarafından verildiğini, Senâ'i ile bu şiirlerin taasvufa evrilerek tür boyutuna ulaştığını, bu irfanî iklimi Attar'ın Melamete duyduğu hayranlıkla işleyerek kemale erdirdiği, Hâfız'ın ise şarap şiirleriyle bu türü Kalenderîyat adı altında edebi bir ekol hâline dönüştürdüğü eldeki bilgiler ışığında sabittir (ss. 20-21). Yazar, eserinde Hâfız'a giden süreçte "kalender" kelimesinin Kalenderhâne anlamında bir konaklama yeri olduğunun şüphe götürmez bir gerçeklikle şiirlerde yer aldığını uzun uzun anlatarak, kelimenin klasik şiirdeki kullanım serüveninin temellerine iner ve detaylı açıklamalarda bulunur. Bu açıklamalar, klasik şiirdeki "rint-zahit" konulu şiirlerin temel felsefesini göstermesi yanında, meyhane-harabat-şarap konulu olan ve meyhaneyi mescitten daha çok önceleyen, iman ile küfrü birleştiren pek çok tahayyül ve tasavvurların da kaynağına ışık tuttuğu görülmektedir.

VII. asırdan itibaren "kalender" sözcüğü, "rint" olarak adlandırılmış, bu kavram Attar'la birlikte edebî sahada kökleşmiştir. Buna aynı sırada Senâ'nin tasavvufî gazelleriyle en büyük katkısı sağladığı ve kavramı Horasan irfan öğretisi Melametle birleştirdiği görülür. Yazar, bu birleşimi eserinde Kalenderîlik'in temeli konumunda olan Melamet'e ayırdığı bölümdeki detaylı analizlerle pekiştirir. Bu ifadeler Kalenderî olguları Melametle birleştiren çizgide durarak eserinin temel yazılış felsefesini de gözler önüne sermektedir.

Diyar diyar gezerek, ellerinde keşkülleri ya da cer tasları dilenerek günü birlik yaşayan Kalenderîler, Abdal, Cavlakî, Haydarî gibi pek çok derviş zümresini de içine alacak genişlikte tarihinin en büyük seyyah derviş zümresi olmuştur. Hayatlarında olumsuz addedilen ve yozlaştırıldığı belirtilen iki nitelik, Kedkenî'nin ifadesiyle "iki tabu" söz konusu olmuştur. Birincisi "Melamet", ikincisi ise "şerî kurallara kayıtsızlık ve ibahilik"tir. Melameti gerek Risalesinde gerekse *Avarifü'l- Maarif* adlı kitabında detaylandıran Sühreverdi, Necmeddin Râzî gibi âlimler yüceltirken, müellif Kalenderîye, Haydarîye ve Cavlakiler hakkında ibahilik suçlamasını yönlendirmekte ve onları zındık saymaktadır. Eserde yazar, bu âlimlerin Kalenderîlerin Melamet'i bozdukları hususunda birleştiklerini anlatır (s. 51). Hâlbuki çok geniş ve devrin en büyük zümresi olan Kalenderîler de bazı olumsuz tavırlar görülmüşse de Melamet, Kalenderî edebiyatı besleyen güç olmuş, haklarında sayısız eser yazılmıştır. Bu tabular artık, Attar, Senâ'i ve Hâfız'ın İran kültürünün kapısını açan şiirlerinden hareketle rindane edayla karılarak ilerlemiş ve lirik edalarında karılıp tarihe karışmıştır. Yazarın burada özellikle Hâfız'ın kalenderce şiirlerini "Kalenderîlere yönelen tabuları yıkan rindane manzumeler" olarak yorumlaması anlamlı görünmektedir. Çünkü aynı durum klasik Türk şiirinde de bulunmaktadır. Pek çok şairin, kendini asıl sevgili uğruna derbeder, ayyaş ve sefil bir âşık olarak gören kalenderce söylemleri dillendirmesi, şarabın tortusunu içerek meyhanelerde konakladıklarını dillendirmeleri aynı minvaldedir. Klasik pek çok şairin şiirsel algısında bu

durum asıl sevgilinin rızasını kazanmaya doğru giden bir duraktır (Sevimli, 2020, s. 43). Şiirsel söylemlerde bu menzilin dünya malı ve sultanlığına sahip olmaktan daha üstün mertebede durması Kalenderî edebiyata olan şair sempatisinin önemli göstergelerindedir. Kedkenî de şiir sahasında Kalenderî olgusunun kazandığı bu ivmeyi gözler önüne sermekte, onlara yönelen suçlamaların çoğunun tabu olduğunu belirtmektedir (s. 52).

Kalenderîlerin mezhebi Melamet'tir. Yazarın Melamet düşüncesini mezhep olarak öne sürmesi dikkat çekicidir (s. 62). Fars kaynakları dâhil Melamet üzerine yazılan eserlere bakıldığında Kalenderî felsefesinde Melamet'in çok büyük payı olduğu görülmektedir. Zamanla Melamet'in yanlış anlaşılması sonucu bazı derviş zümrelerince yozlaştırıldığı bir gerçeklik olsa da Melamete dayalı inanç biçimleriyle Kalenderîler hem İran hem de dünya tarihine damga vurmuş bir zümre olmuşlardır. Kedkenî'nin Senâî'ye atıfla bildirdiğine göre (ss. 65-66) göre onlar Şii akidelere bağlı dervişler olarak İran tarihine asılmış kadim Zerdüşt inancının Melametle devamlılığını sağlayan inanç neferleridirler. Senâî'nin şiirlerinde de Kalenderîlik ile eski İran dini akidelerini birleştirmesi, Kalenderîlik'in Zerdüştülükle de bağlantılı olduğunun göstergesidir (s. 65).

Melamet üzerine risale yazan âlimlerden Hücrivî de Horasan sufi ekollerini sıralarken 12 fırkadan ikincisini "Melamet" olarak kabul etmiştir (s.69). Bu bağlamda Kedkenî, tasavvufun İran Horasanına özgü olduğunu belirtmekle, Melameti yayılış alanı bakımından sınırlamaya tabii tutan bir ideolojik bakış sergilese de Melamet'in Anadolu'dan Balkanlara kadar geniş bir coğrafyada Kalenderîler dâhil pek çok tarikat ve zümreyi etkilediğini özellikle vurgulamaktadır.

Kalenderîler, gerek Şii akideye mensubiyetleri gerekse Melametî kınanma olgusunu abartan (dilencilik, seyyahlıkta aykırı tavır, taşınan aksesuarların korkunç görünümü vs) tavır ve davranışları neticesinde olumsuz addedilmişler, toplum nezdinde ve otorite nazarında kötü sayıldıkları da olmuştur. Bir Sasani âdeti de olan kadim çar-darbi uygulamaları, gününbirlik azık temini için dilencilik yaparken halkta endişe uyandıran tavırlar da sergilemeleri (s. 79) kendilerine yönelen olumsuzlukları pekiştirici rol oynamıştır. Bu hâlleri Moğol/Hülagu gibi devletlerin ve yöneticilerin zulmüne uğramalarına yol açsa da Ahmet Celayir gibi Bağdat menşeli pek çok hükümdarca korunmuşlar, kendilerine Mısır, Dımışk (Şam) vb. pek çok yerde Kalenderhâneler yapılarak desteklenmişlerdir (s. 92). Bu koruyuculuk Safevî saltanatında Hamedan coğrafyasında artarak devam etmiş, otorite onların dinî, siyasî ve insanî gücünden istifade etmiştir. Bu teveccüh Hicri X. asırdan itibaren teşekkül etmeye başlayan Kalenderî edebiyatında da görülmüş ve onlar bu sahada da el üstünde tutulmuşlardır. Senâî, Attar ve Kalenderî edebiyatı literatüre âdeta perçinleyen Hâfız'ın kaleminde derbeder dervişliğin, Hakkın rızasını harabatta ve ilahî aşk şarabında bularak ilerleyen nadide zümreler olarak çizilmişlerdir. Bu betimlemeler, klasik şiirdeki âşık modelini de dönüştürmüş rînt, aşka ve sevgiliye ıstıraplı bir tavırla tutkulu âşık tipi ortaya koymuştur (Şentürk, 2015, ss. 141-220). Bu tip, bugün dâhi binlerce Divanı ve vb.

eserleri doldurmuş bulunmaktadır. Eserdeki Kalenderî algılarını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde tüm bunların klasik Türk şiirindeki Kalenderî algısının temellerine ışık tutan edebî nitelikleri ve kaynakları da açığa vurdukları görülür. Eser, bu nedenle alan için büyük değere haizdir.

Timurlular devrinde yazılı kaynaklarıyla geniş alana yayılan Kalenderî tarih ve edebiyata dair külliyyatta, onların derbederlik, seyyahlık, dilencilik nitelikleri ön plana çıkmaktadır (s. 85). Bu külliyyat mektuplar şeklinde VIII. asırda sembollerle ve gizli ıstılahlarla örülü iken XI. asırda daha görünür kılınmış ve anlaşılır hâle gelmiştir. Özellikle de Keramiye ekolüne mensup Fussâl adlı mektuplardan oluşan eser gedâ/dilenci suretli Kalenderî dervişler hakkında geniş malumat vermektedir (ss. 86-88). Bu geniş külliyyatın muhalifi eserlerde ise Kalenderîye fırkasının ağır bir dille itham edildiği görülür. Selefi âlimlerin başlattığı ibahiye/zındıklık suçlamasını *Fustatu'l-Adâle* yazarı Hâtib de devam ettirir. Bu ithamlar; zındıklık, livata yapma, dinî değerlere sövgü, mescitte uyuma ve mescide köpek getirme, başlarını kazıma ve çar-darp uygulama, namaz kılmama, uluorta oruç ayında yiyecek yeme, haşhaş ve afyon kullanma, küfürlü sözler söyleme, dinen caiz olmayan şiirler söyleyerek dolaşma, korkusuz davranma ve hayâsız olma (ss. 98-100) gibi suçlamalardır. Bu suçlamaların tüm Sünnî ve Selefi çevrelerce Kalenderîlere yönelttikleri görülür (ss. 98-100).

Kedkenî, eserinin 14 ila 20. başlıklarını Kalenderî tarihinin ve felsefesinin özünü oluşturan Melamet fikrine ayırmıştır. Sülemî'nin *Risâlet-i Melâmetiye* ile Hargûşî'nin *Tezhîbü'l-Esrâr* adlı eserlerinden hareketle H. III. asırdan itibaren Nişabur merkezli yayılan tasavvufi hareketin tarihini ve ilkelerini anlatır. Bu bölüm Melametî düşüncesini Kalenderî felsefesine bağlayan bir girizgâh niteliğindedir ve ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Burada Melamet ile ilgili 45 madde vardır. Bu maddeler Melamet'in tüm ilkelerinin derli toplu sunumu ve izahıdır. Kitap bu yönüyle Fars şiirindeki Melamet risalelerini tümleştiren bir nitelik arz eder.

Eserin 21. bölümünden/başlığından itibaren Kalenderîler hakkında çeşitli eserlerde yer alan görüşler sıralanır ve yorumlanır. Sülemî, Melâmet ve Kalenderîye'yi mukayese ettiği eserinde Melâmetî'yi doğruluk ve fazilet yolu, dinin özü olarak görürken, Kalenderîye için sapkınlık ve yolu bozan tariflerini vermektedir (ss. 138-139). Hicrî 7. asırda şiirler yazar Abdülaziz Malikî (Takiüddin Mağribî) adlı âlim ise yazdığı Farsça şiirlerle Kalenderîlerin tüm niteliklerini gözler önüne sermiştir. Çar-darp uygulama, yarı çıplak dolaşma (yünden yarı üryan giysi giyme), yanında taşıdıkları cer taslarında ya da keşküllerle dilenme, seyyahlık/başiboş gezme, fukaralık gibi özelliklerdir. Sülemî'nin aksine bu şiirlerde Kalenderîlerin haşhaş ya da afyon taşıdıklarını ya da kullandıklarını belirten ibare olsa da bu durum reddedilir. Bu nednenle bu şiirler İran Kalenderî tarihinin özeti niteliğindedir ve önemlidir (ss. 143-144). Kedkenî'nin bu bölümde sıraladığı nitelikler tüm Kalenderî kitaplarında ya da tasavvuf tarihlerinde de vurgulanır. Bu nedenle bu bölüm Kalenderî tarihinin bir özeti niteliğindedir.

Kalenderî tarihinde fütüvvetin de büyük önemi bulunmaktadır. Eserde 24. ve 25. başlıklar fütüvvete ayrılmıştır. Melametle bütünleşen bu

düşüncenin halife Nasır tarafından sistemleştirilmiş niteliklerinden kısaca bahseden yazar, içlerinde kadın fetaların da bulunduğu bahseder. Sülemî tarafından civanmertlik olarak sunulan ve açıklanan fütüvvet hareketinin içinde bu durum eserde farklılık arz eder. Kedkenî, eserinde kadın fetaları "hurrân" olarak açıklar ve kısa izahat vermektedir (ss. 127-129). Bu bilgi fütüvvet teşkilatının erkeklere özgü bir meslek olduğu hususundaki bilgilerin de sorgulanmasını gerektirmektedir.

Kedkenî, Kalenderîlerle ilgili çeşitli mutasavvıf ya da ileri gelen âlimlerin görüşlerinden de bahseder. İlk olarak Melamete bağlandığı görülen Bayezid-i Bistamî'nin çar-darbı öven bir hikâyesinden hareketle Kalender değil de Melamet ehli olduğunu, ancak Kalenderî felsefeye bağlandığını belirtir. Bunun işareti olarak "delk-i Bistamî", yani Bistamî hırkası tabirini kullanır. Kalenderîlerin de Melamet ehilleri gibi hırkayı önemsemediği tarihi bir gerçeklik olarak durmaktadır. Müellif bu niteliği Sülemî'nin görüşleri üzerinden ifade etmektedir (s. 190). Bu doğrultuda bahsedilen diğer sufiler Hallac ve Harakanî'dir. Onlar da Melamet ehli olarak Kalenderî felsefesiyle benzeşen düşünce dünyası içerisine girmişlerdir. Bu konuyu tarihî kaynaklar da doprulamaktadır.

Kalenderîler'in felsefelerini Melamet yanında Hintli Bihukşi rahiplerinin fikirlerinden aldıkları da vakidir (Ocak, 1999, ss. 208-209). Kalenderî tarihinin seyyahlıkla ulaştığı Hindistan'la olan macerası Hicrî VII. asrın ortalarına kadar ulaşabilmektedir. İran kültürünün de ulaştığı bu geniş coğrafyada bu konuda 55 kitap yazılmıştır ve bunların en önemlisi de Mevlana Hamid Kalender'in yazdığı *Hayrû'l-Mecâlis*'tir. Eser, Kalenderî ve Cavlakî zümreleri hakkında ayrıntılı tafsilat vermektedir (s. 197). Onlar "derya bizdedir ve biz deryayız" (s. 200) diyerek korkusuz ve saldırgan nitelikleriyle Mısır Ayyarlar teşkilatı misali Hindistan'da hüküm sürmüşler, Kalenderhâne ve zaviyelerde seyr ü sefer icra etmişlerdir.

Haydarî ve Cavlakîler de Kalenderî zümrelerinden sayılmaktadır. Kutbüddin Haydar (ö. H.618-619)'ın önderliğinde çar-darbın sadece büyük kısmını bırakarak kalenderce tavır takınan ve cinsel organlarına ve boyunlarına taktıkları tavklarla anılan bu derviş zümresi VII. asırdan şeyhlerinin ölümüne kadar dervişlik sahnesinde var olmuşlardır. Kedkenî, Cavlakîlerin ise Kalenderî ya da başka fırkaya değil kendilerine özgü bir zümre olduklarını belirtmektedir (s. 206). Cemaleddin Savî'nin ölüm tarihinin H. 620 olması dikkate alındığında Haydarîlerin de farklı bir zümre olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Tarihi sürece bakıldığında Moğollar döneminde ortaya çıkan Cavlakîlerin ya da benzer zümrelerin Kalenderîye fırkasına aidiyetleri hususundaki karmaşasının giderilemeyeceği de aşikârdır. Ancak Kedkenî, liderleri Ebu Mansur Cavlakî (H. 539-466) etrafında kümelenen Cavlakîlerin cevval gençlerden oluşan bir zümre olduğunu ve Kalenderîye'ye mensup olduklarını belirtir (s. 209). Cavlakîler Mevlana'ya büyük hürmet göstermişler ve onun defin töreninde hazır bulunmuşlardır.

Son Kalender ise Cemaleddin Savî'nin müridi Celal Dergezinî olarak görülür. O, Şam'da Kalenderî şeyhi Cemaleddin Savî'nin mezarlıkları mesken tutan yaşamını görünce ona tabi olmuş, onun sadık bağılısı olarak

Kalenderîye'ye hizmet etmiştir. Ancak *Fustatu'l- Adâle*'de onun ismi geçmemekte, Şeyh Muhammed Belhî, son Kalender olarak verilmektedir (s. 213). Kedkenî bu ayrıntılı bilgilerle Kalenderî tarihi ile ilgili verilen tüm bilgi ve açıklamaları bir araya getirme başarısı göstermiştir. Takip eden bölümlerde Nimetî/Nimetullahî tarikatı lideri Şeyh Nimetullah Veli (ö. 834/1431) ile Şeyh Haydar'ın kavgalarından bahsetmekte, onların 10. ve 11. asırlarda alan kavgasına düştükleri ve İran sufiliğindeki otorite kapma yarışında ön plana çıktıklarını dahi belirtmektedir. Bu kavgalar Safevî devletinin hükümran olduğu İran sahasında olmuş, Osmanlı sahası bu kavganın dışında kalmıştır (s. 229).

Görüleceği üzere, *Kalenderîye Der Tarih* قلندريه در تاريخ adlı eser, Melamet kaynaklı Kalenderî tarihinde bir eşik ve önemli bir kesittir. Burada uzun uzun anlatımasak da eserin takip eden bölümlerini kısaca şöyle izah etmek gerekmektedir:

Kalenderî tarihinin en seçkin şahsiyeti önderleri Cemaleddin Savî'dir. Onun faaliyetleri ile Kalenderîye teşkilatlı bir yapıya kavuşmuş ve Şam'dan Mısır'a yayılan bir sufi öderliğin temsilcisi olmuştur. Aynı zamanda Kalenderî tarikatına çar-darp uygulaması ile aşırı züht prensiplerini kazandıran isim olmuştur (ss. 333-335).

Savî'den sonra Kalenderî büyükleri hakkında neredeyse malumat bulunmamakta ve haklarında çok az da olsa bilgi alınabilenler ise Mezdekî¹ olarak adlandırılmaktadır. Şeyh Muhammed Kürdî, mal ve mülkünü terk ederek seyyah olan Bamyanlı Muhammed Belhî, hankahını terk ederek Cemaleddin Savecî'nin peşinden gelen Ebubekir İsfahanî, Selefî bir âlimken Savî'ye katılıp sadık başlısı olan Şeyh Osman Rumî, Ebubekîr Niksarî vs. diğer Kalenderî önderleri hakkında eserde önemli bilgiler *Fustatu'l-Adâle* ve *Kalendernâmelerden* hareketle aktarılmaktadır.

Kalenderhâneler, Kalenderî zümrelerinin konakladığı ya da seyahetleri sırasında kullandıkları zaviyelerdir. Onlar eserde "لنگرها/ lengerhâ" olarak ifade edilir. Kedkenî bu kelimenin hem "kalender" hem de "Kalenderhâne" manası taşıdığını *İran Coğrafî Sözlüğü* ve *Dihhuda* gibi sözlükler vasıtasıyla derinlemesine anlatmaktadır (ss. 261-264). Lenger, Kaçar hanedanı döneminde Kalenderî dervişlerin iskân edildiği Hazar Nehri kıyısındaki nahiye ve köylere ad olarak verilmiştir. Giriş bölümünde ıstılahî olarak anlatıldığı gibi "lenger" kalender kelimesinin ism-i mekân olarak ele alındığı ilk anlamına işaret etmektedir. Sonraları sözcük, Kalenderleri karşılar olmuştur.

Kedkenî eserinin 36. başlığını Kalenderî şairlere ayırır. Bu bölüm Kalenderî tarihinin edebî anlamda kazandığı kapsamlı ve zengin ivmeyi göstermesi yönüyle önemlidir. Horasan'dan doğan tasavvufî düşünüş ve ekollere bakıldığında kuvvetli bir edebî altyapısının olduğu da görülür. Bu altyapı öyle boyutlara ulaşır ki örneğin Melamette olduğu gibi Melamî olmayan şairlerin bile bir süre sonra bu düşünce ikliminin içerisinde kendilerine yer buldukları görülür. Bu durum bazı zamanlar ise yoldan

1 Bkz: Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, "Mezdek" Maddesi. s. 327.

dönmezlik düşüncesiyle yola bağlılık ve tutkulu bir âşıklığa evrilir. Kalenderlik de aynı minval üzeredir. Kalenderîyat denilen gazeller yazan şairlere bakıldığında aynı bağlılık ve tutkunun aşk ya da âşıklık anlayışlarını hâle gibi kuşattığı görülür. Bu şairlerden bir kısmı Kalender mahlaslı ya da adlı şairler olduğu hâlde bir kısmı da kendilerini tamamen kalender sayan santkârlardan olmuşlardır.

Kalenderî edebiyatın ilk kıvılcımını kendisini "lenger" olarak gören Baba Tahir-i Üryan çakmıştır. Bu kıvılcım Devletşah'ın anlattığı ve Sultan Muhammed Baysungur (702-737)'un meclislerini süsleyen pek çok Kalenderî şair yanında Mevlana Velî tarafından harlanmıştır. Fahreddin-i Irakî (ö. 610/1213) ise tam bir kalender olarak bu kalenderce âteş harmanını yükseltmiştir. Yedinci asırda bu harmanı ateşli ve lirik şiirleriyle tutuşturan Tebrîz ve Azerbaycan ehillerinden Bahtiyar Kalender olmuştur. Bir kısmı da Kalenderîyat'ta şiiri bir cenk sahası olarak görmüş, kalenderce sözcükleri bir asker misali sahaya sürmüştür. Mahmud Münir Kirmanî ve Mahmud Zengî bu arsanın maharetli şair şövalyeleridir. Kedkenî eserinde bu konuda irili ufaklı 22 Kalender şair sıralar ve gazellerinden bazı örnekler verir (ss. 264-266).

Kalenderîleri, belirten ya da görünür kılan bazı alametler de vardır. Bunlar bir zincirin halkaları misali boyunlarına bağlılık sembolü mecnunluk zinciri bağlayan Silsile-i Kalenderî, bu silsileyi boyunlarına amade kılınan kalenderî tavrı gibi cinsel organlarına da bağlayarak perhize tutuşan Halkâ-i Kalenderî, Kalenderhânelerde dervişçe ve seyyahça yaşamın numunesi olan Lenger-i Kalenderî gibi çeşitli aidiyet ibareleridir. Onlar bu aidiyetleri ile Kalenderî zincirini salladıklarında fütüvvet ve civanmertlik arsası titremekte, sözler Kalenderhânelerin duvarlarında yankılanır olmaktadır. Onlar, Kelenderî-Haydarî doktrinini boyunlarına asılan bir tavk gibi bağlamış bulunmakta, onların dilinden dökülen dervişçe sözler Haydarîye'yi âdeta ihya etmektedir. Bunların tavrı Haydarîliğin ilkelerinde de görünür olmaktadır. Kedkenî eserinde Tekye-i Kalenderî, Kedû-yı Matbah-ı Kalenderî gibi sayısız aidiyet alametleriyle bu alanın alametlerini ifade etmekte, onlara açıklık getirmektedir (ss. 267-270).

Günübirlik işsiz güçsüz dolaşmak, vücutlarında tek tel tüy kalmamak ya da başlarında tek bir saç teli bırakmak, gönül gözü açık olmak, dünya işleri için gam yememek, bir yere bağlanmamak/lâ-mekân olmak, bedenlerindeki postu boyunlarına atmak/göçü bir yaşam biçimi kılmak, yarı çıplak yünden giysi bürünmek, boyunlarındaki cüradanlıklarda perakende olsa da haşhaş ya da afyon kullanmak gibi Kalenderî misalleri, yani onları Kalenderî gösteren nitelikleri de bulunmaktadır (ss. 281-285).

Kalenderîlerin tekkeleri ve konaklama yerleri Kalenderhânelerdir. Anadolu'dan Balkanlara, Hindistan'dan Oradoğu'ya kadar pek çok alanda siyasî otoritelerce kurulmuşlar ve desteklenmişlerdir. Pek çok tekke Kalenderlerin konaklama, eğitim ve doktrinlerini sürdürdükleri ilim mahfilleri idi. Hâfız da Kalenderîyata büyük hizmet etmiş, rint bir şair olarak onların kalenderce niteliklerine teveccüh etmiş bir şair olarak Kalenderhâneler hakkında inciler düzmüştür. Özellikle Sultan Ahmet Celayir'in Bağdat'ta 813 yılında yaptırdığı Kalenderhâne Hâfız da önemli bir yer etmiştir. Hâfız,

Dicle kıyısında yapılan bu gönül çeken mekânı memduhu sultana yazdığı gazellerle âdeta yeniden inşa etmiştir. Hâfız'ın "Ben senin hatıran için kadeh kaldırıyorum ve sonra ilahî olana olan yolculuğum hatırımdan çıkıyor" (s. 284) demesi misali ifadeleri Kalenderî doktrinine ve Kalenderhânelere duyduğu sempatinin içten yakanışları hüviyetindedir.

Kalenderîlerin kınanma ve lakaytlık kaynaklı perişan giyimleri yanında sözleri de tamât, yani saçma sapan kelimeler hüviyetindedir. Hatta bunu şerî kurallara muğayir görenler de bulunmaktadır. Kalenderî edebiyat bu tür sözlerin içerdiği manalarla doludur. İlk dönem Kalenderî şiipleri bu bostana ilk dâhil olduğu görülen Ebu Said Ebu'l-Hayr tarafından verilmiştir. Sonrasında Şeyh Yûsuf-ı Âmirî tarafından su verilen kalender fideleri, Selçukî'nin meşhur şairi Mu'izzî'nin söylemleriyle boy uzatıp, servi boyunu harabatta tortu içerek kendi ruhunu demleyen, Gazne vadilerinde yalın ayak dolaşarak kalenderce yaşamı kendine has kılan Senâî ile asıl toprağına kavuşmuştur. Bu toprağın sürekli rahmet yağmurlarıyla ve kalenderce ilahî aşk şarabı ile sulanması ise Hâfız'a nasip olmuştur. Hiçbir şair bu alanda *Divanı*ni Senâî kadar Kalenderîyatla süslememiştir (s. 300). *Divanı* üzerinde çalışan Müderris-i Radavî bu şiiplerin 588 adedinin Kalenderî kavramlarını içerdiklerini belirtmiştir. Senâî, Kalenderîyata insanî olgunluk, ilahî yücelme ve süluk düşüncelerini getirmiştir (s. 302). Şiiplerindeki şarap, pîr-i mugan, harabat vb. kelimelerdeki remizler Kalenderî-Melamî nitelikleri bütünler. "Ey pîr-i mugân, senden cemal talep ediyorum. Ancak senin güzelliğın olgunluktan bir iz taşıyor" (s. 306) gibi Hâfız tarzı oldukça cesurane ve şüpheli ya da dinen sakıncalı addedilecek sözlerine bakıldığında Senâî'nin Kalenderî sufiliğine kattığı değer daha net anlaşılabilir.

Kalenderî edebiyatın üstatlarından biri de Attar'dır. O bu kavramı ism-i mekân olarak kullanmış, mesnevilerinde de ifade ederek ona farklı bir ilahî ruh ve soluk getirmiştir. Attar'ın *İlahinâme*'sinden akan bu sır, Şems'in *Divanı*'na girmiştir. Bu şiipler ne Şems'in itikadını ne de Mevlana'nın fikirselle yapısını içermektedir, ancak Şems'in Kalender olduğu hususundaki şüpheleri de geride bırakacak nitelikleriyle belirlemektedir. Onun yaklaşık 30 gazeli Kalenderî lafızlarıyla doludur (s. 314). Şems'e göre kalender, Simurg'un mekânıdır ve Kimya²'dir. Bu mekân ve öz Kalenderlik'in ta kendisidir. Görüldüğü gibi Şems, Kalenderî edebiyata mekân ve öz kavramlarını getirerek onları insan-ı kâmil mertebesinde yüceltmede öncülük etmiştir.

Burada tek tek diğer Kalenderleri saymak kapsamı genişletecektir. Bu nedenle kısaca bahsedilecektir. Fahreddin-i Irakî ile kendine bir çığır açan Kalenderî edebiyat, kendine Senâî ile Hâfız arasında köprü vazifesi gören Evhadî Meragî ile sitayiş/övgü seviyesini yüceltmıştır ve abid ve zahid bir Kalenderî çehresini görünür kılmıştır (s. 323). Bu çehre Kalenderî edebiyatın zirve ismi kabul edilen Hâfız'a ulaşarak tam kemalini tecrübe edecektir. Hâfız, dolgun bir tavırla ve tatlı bir kalenderî tutumla bu yola koyulmuş, ham sofunun teşbihini zünnar ile değışecek cesareti

2 Kimya, Şems'in hanımının ismidir ve burada Tevriyeli kullanmıştır.

kendinde bulmuştur (s. 333). Onun bu cesaretindeki ilmi ve irfanî özü geriye attığınızda Hâfız'dan bir şey kalmadığı görülecektir. Hâfız, Senâî ve Attar'dan gelen Kalenderî edebiyata daha edebî bir çehre vermiştir. Bu şiirlerde "rint-zahit" ikileminde rint ile Kalenderî'nin birbirlerinin içinde erimiş hâlde oldukları görülür. Hâfız bu bağla, kalenderî edebiyatın Fars şiirindeki aidiyetini ve esasını sağlamış ve onu merkez hâle getirmiştir (s. 334).

Kedkenî, eserinde Kalenderî tarih ve edebiyatının ne kadar popüler bir alan olduğunu da belirtmektedir. Bu alanda Türk edebiyatında da hatırı sayılır çalışmalar yapılmaktadır. Eserde üzerinde durulan önemli bir konu da Kalenderîlerin kullandığı belirtilen ve onlara karşı olumsuz söz ve tavırlara neden olan "haşhaş/afyon"dur. Haşhaş, eserde Haydarîler tarafından VII. asırda kullanılan bir madde olarak geçmektedir (s. 341). Hatta Şemsî Tebrîzî ve Mevlana'nın afyonu/sebzek bir vecd vesilesi saydıkları rivayet edilmektedir. Üstelik bir şahıs, Kur'an'da şarabın yasak olduğunu, afyonun bu guruba girmediğini belirttiğini söyleyebilmiştir şeklinde nakl edildiği görülebilir (s. 341). Mevlana, çevresindeki Kalenderî dostlarına onların haşhaş içip kendinden geçtiklerini ve livataya saptıklarını düşünmediğini bunun iftira olduğunu da belirtmiştir (s. 342). Bu durum kaynaklarda da yer alan farklı bilgiler nedeniyle şüphelidir. Bazı derviş zümrelerinin çok nadir kullandıkları varsayılmaktadır. Kedkenî, aynı zamanda bu tarihsel gerçeğe de vurgu yapmaktadır.

Kalenderî tarihinde önde gelen Kalenderî şeyhelerinin birbirlerine yazdıkları mektuplar da önemlidir. Kedkenî eserin sonuna doğru bu mektupları da vermiştir. Örneğin, Şeyh Şehabettin Kalenderî'nin yazdığı mektuba Mevlana Celaleddin Hüsam el-Herevî'nin verdiği cevabı içeren mektup bunlardandır. Bu mektuplardan sonra Şeyh Haydar'ın menkıbevi hayatını anlatan *Risale* ile ve Kalenderî düşünüşünün ilkelerini içeren Kalenderî'ye risalelerini verir. Tusî'nin *Kalendernamesi*, çar-darp hadisesinin ilkelerini içeren *Tırâşnâme* risalesi vb. Kalenderî kültürü ve tarihi için önemli olan risaleler eserde sırayla verilerek Kalenderî tarihinin odak noktalarına değinilir ve bu tarih zenginleştirilir.

Eser; Kalenderî tarihinin kesitlerinden olan ve bazı Kalenderî zümrelerince kullanıldığı kaynaklarla sabit olan esrar hususundaki külliyatın yanında Ebu'l-Mucid Muhammed bin Mesud tarafından bulunan ve Kalenderî edebiyatının önemli numunelerinden olan *Münâzara-i Şarâb ve Haşîş*'i de içerir. İki şiirden oluşur. Münazarının ilki Said Baha'ya ait bir kaside, diğerini kimin naklettiği belli değildir. Kedkenî bu eserin Fuzûlî'nin Türkçe yazdığı *Beng ü Bâde* mesnevisine benzediğini ve VII. ve VIII. asırda Arap dilinde yazan şairler arasında revaç bulan *Haşhaş ve Şarap Münazarası* tarzı eserlerden olduğunu belirtir (s. 488).

Eserin Kalenderî tarih ve edebiyatını bütünleyen geniş bir kültürel birikimi içermesinin yanında "*Vâjenâme-i Kalenderî*" adı altında bir sözlüğü de ihtiva etmesi önem arz eder. Bu sözlük, dizin tarzında hazırlanarak hangi kelimenin kaçınıcı sayfada yer bulduğu hususunda araştırmacılara ve okuyucularına yol göstermektedir. Eserin sonunda bazı kavramlar hakkında yine açıklayıcı ifadeler kullanılmıştır.

Eserde Kalenderî edebiyattan bahsedildikten sonra hemen akabinde Kalenderî şairler ve önde gelen kimselerin edebî dünyasına girilmemesi, araya Kalenderî kıyafetleri vs. gibi bazı akışı kesen konuların eklenmesi bir dizin hatası olsa gerektir. Burada eserin Türkçe'ye çevrilmesi ve kazandırılması için çaba gösterilmesi de daha büyük önem arz etmektedir. Şu an bu alanda yapılan bazı çalışmalarda bu eserden yararlanılmamakta veya daha fazla değerlendirilmemektedir. Bu nedenle bu değerlendirme yazımız, bu alandaki boşlukları gidermede bir vesile olabilir kanısındayız. Araştırmacılar, Kalenderî konusunda yapacakları araştırmalarında mutlaka Kalenderîye Der Tarih'i göz önünde bulundurmalarıdır.

Kaynaklar / References

- Armutlu, S. (2022). "Erken Dönem Fars Şiirinde Kalenderîler ve Kalenderîlik Olgusu", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, Klasik Türk Edebiyatı Özel Sayısı*, Cilt 6, Sayı 3, 27-68. <https://doi.org/10.34083/akaded.1150652>.
- Kalender, H. (1959). *Hayrî'l-Mecâlis*. Aligarh.
- Kedkenî, M. R. Ş. (1387 Şemsî Kameri). *Der Tarîh-i Kalenderîyân Diğher Dîsîhâ-yı Yek İdeolojî*, İntişârât-ı Suhen.
- Ocak, A. Y. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat.
- Sevimli, E. (2021). *Rafine Bir Hak Âşıklığının Edebî Seyri Klasik Şiirde Melâmet Düşüncesi Ve Melâmilik*, Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Sevimli, E. (2020b). "16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Kalenderî Algısı", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi [SBARD]* (35/1), 31-66.
- Söylemez, İ. (2021). "Şefii Kedkeni ve Hayırlı Yolculuklar Şiiri - Şair, Araştırmacı, Eleştirmen ve Akademisyen", *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2/3, 182-189.
- Şentürk, A. A. (2015). "Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profil'i", *Turkish Studies*, Sayı 10/8, 141-220.
- Yılmaz, K. (2022). *Avarifü'l-Maarif - Tasavvufun Esasları (3 Cilt)*, İber Yayınları.